

**ZARAFSHON VOHASI NIKOH TO‘YI MAROSIM FOLKLORI
(O‘RGANILISHI, JANRLAR TARKIBI, LOKAL XUSUSIYATLARI VA
BADIYYATI)**

Fayzullayeva Feride Farxodovna

Navoiy davlat universiteti Adabiyotshunoslik

Mutaxassilik I bosqich magistranti

Ilmiy rahbar: N.Tursunova

Dotsent

Annotatsiya: *Mazkur maqolada Zarafshon vohasida shakllangan nikoh to‘yi marosim folklori keng qamrovda tahlil etilgan. Xususan, marosim folklori Navoiy, Samarqand va Qashqadaryo hududlarida saqlanib qolgan qadimiy an‘analarining o‘zaro uyg‘unlashuvi, marosim qo‘shiqlaridagi badiiy obrazlar tizimi, metaforalar, xalqona iboralar va qadimiy mifopoetik unsurlar alohida tahlil qilingan.*

Kalit so‘zlar: *voha, marosim, folklori, nikoh. to‘y, aytishuv, lokal xususiyat, an‘ana, qadriyat.*

Annotation

This article provides a comprehensive analysis of the wedding ceremony folklore of the Zarafshan Valley. In particular, the synthesis of ancient traditions preserved in the regions of Navoi, Samarkand, and Kashkadarya, as well as the system of artistic imagery, metaphors, folk idioms, and mythopoetic elements in wedding songs, are analyzed in detail.

Keywords: *Zarafshan Valley, ritual folklore, wedding ceremony, oral tradition, artistic imagery, local features, tradition, national values.*

Kirish

O‘zbek xalqining ma’naviy va madaniy merosi tizimida marosim folklori alohida o‘rin tutadi. Ayniqsa, nikoh to‘yi marosimlariga oid og‘zaki ijod namunalari xalqning dunyoqarashi, qadriyatlari, urf-odatlarini hamda estetik didini mujassamlashtirgan eng boy qatlamlardan biridir. Shu jihatdan Zarafshon vohasi o‘zining serqirra madaniy hayoti, tarixiy shakllangan urf-odatlarini va folklor an‘analari bilan alohida e’tiborga loyiq. Mazkur voha hududiga kiruvchi Navoiy, Samarqand va Qashqadaryo viloyatlari qadimdan turli etnik guruhlar, tillar va madaniyatlarning tutashgan nuqtasi bo‘lib, bu holat marosim folklorida o‘ziga xos lokal rang-baranglikni shakllantirgan.

Zarafshon vohasida nikoh marosimlari jarayonida qo‘llaniladigan qo‘shiqlar, aytishuvlar, duolar, hazil-mutoyibalar va xalqona iboralar nafaqat estetik zavq manbai, balki ijtimoiy

muloqot, tarbiya va axloqiy qadriyatlarni uzatish vositasi sifatida ham xizmat qiladi. Ular orqali oila, sadoqat, mehr, hurmat, jamoaviylik singari tushunchalar xalq hayot falsafasi bilan uyg‘unlashgan holda avloddan avlodga yetkazilib keladi.

Bugungi globallashuv va madaniy o‘zgarishlar jarayonida nikoh marosimlarining shakl-shamoyili, ramzlari hamda badiiy mazmunida muayyan transformatsiyalar ro‘y bermoqda. Shunga qaramay, Zarafshon vohasi nikoh to‘yi folklori hanuzgacha milliy o‘zlik va madaniy xotirani saqlovchi vosita sifatida o‘z ahamiyatini yo‘qotmagan. Uning janr tarkibi, badiiy obrazlar tizimi va lokal xususiyatlarini o‘rganish — xalq og‘zaki ijodining zamonaviy davrda ham barqaror yashash mexanizmlarini anglash uchun muhim ilmiy asos bo‘lib xizmat qiladi.

Mazkur maqolada Zarafshon vohasi nikoh to‘yi marosim folklorining janr tuzilmasi, badiiy ifoda vositalari, lokal xususiyatlari va zamonaviy davrdagi o‘zgarish tendensiyalari ilmiy tahlil qilinadi hamda uning xalq madaniy hayotidagi ijtimoiy-estetik ahamiyati yoritiladi.

Nikoh marosimlari folklorini o‘rganish o‘zbek folklorshunosligida qadimdan mavjud bo‘lib, bu boradagi dastlabki ilmiy izlanishlar XX asrning o‘rtalariga to‘g‘ri keladi. Marosim folklorining janr tabiati, badiiy tuzilishi va ijtimoiy vazifalari masalalariga H. Zarifov, M. Afzalov, B. Sarimsoqov, T. Mirzaev, O. Safarov, N. Rahmonov kabi olimlar katta e‘tibor qaratganlar. Ularning tadqiqotlarida xalq marosimlarida qadimiy e‘tiqodlar, urug‘-aymoq an‘analari, urf-odatlar va diniy-mifologik qarashlar izlari saqlanib qolganligi ilmiy asosda ko‘rsatib berilgan.

Marosim folklori janrlarini tizimlashtirish borasida B. Sarimsoqovning “O‘zbek xalq marosim folklori” (1986) asari alohida o‘rin tutadi. Muallif nikoh, tug‘ilish, dafn va mavsumiy marosimlarga oid qo‘shiqlarni tahlil etar ekan, ularni ijtimoiy-psixologik jihatdan xalq hayotining ajralmas qismi sifatida talqin qiladi. [1]

T. Mirzaev esa o‘z tadqiqotlarida xalq qo‘shiqlari, aytishuvlar va to‘y marosimlaridagi badiiy obrazlar tizimini tahlil qilib, ularning milliy ong va madaniy xotirani shakllantirishdagi ahamiyatini yoritgan. [2]

Zarafshon vohasiga oid folkloriy manbalarni o‘rganishda esa O‘zbekiston Fanlar akademiyasi Alisher Navoiy nomidagi Til va adabiyot institutida to‘plangan “To‘y qo‘shiqlari” majmualari, Samarqand va Navoiy viloyatlaridagi ekspeditsion yozuvlar muhim manba bo‘lib xizmat qilgan. Ular asosida aniqlanishicha, voha aholisi orasida “Kelin salom”, “Yor-yor”, “To‘y muborak”, “Kuyov aytishuvlari” kabi janrlar keng tarqalgan bo‘lib, ularning har biri o‘ziga xos poetik shakl, ritm va obrazlar tizimiga ega. [3]

So‘nggi yillarda folklor va etnografiya fanlarining integratsiyasi natijasida nikoh marosimlari nafaqat badiiy, balki sotsial-madaniy jarayon sifatida ham tadqiq etilmoqda. D.

Karimova (2019), M. Qodirova (2021) va Z. Sobirova (2023) kabi zamonaviy tadqiqotchilar nikoh marosimlaridagi qadimiy motivlarning zamonaviylik bilan uyg'unlashuvi, shuningdek, ayol obrazining folklor tasviridagi transformatsiyasini tahlil qilganlar. Ularning ilmiy qarashlariga ko'ra, Zarafshon vohasi marosim folklorida an'anaviy qadriyatlar va zamonaviy estetik tafakkur uyg'unlashgan murakkab madaniy qatlam mavjud.

Zarafshon vohasi hududi qadimdan turli madaniyatlar chorrahasida joylashgan bo'lib, bu holat uning folklor qatlamiga ham chuqur ta'sir ko'rsatgan. Hududdagi nikoh marosimlari xalqning urug'-aymoq an'analari, diniy e'tiqodlari, mehnat hayoti va axloqiy qadriyatlari bilan chambarchas bog'liq. Shu bois, to'y marosimlariga oid folklor namunalarida xalqning dunyoqarashi, qadimiy rituallar, marosim timsollari va badiiy obrazlar uyg'unlashgan holda namoyon bo'ladi. Zarafshon vohasidagi to'y marosimlari odatda uch bosqichda kechadi: to'yga tayyorgarlik (fotiha, so'rashuv, sovchilik, kelin ko'rdi), asosiy to'y jarayoni (kuyov salom, kelin salom, to'y dasturxoni, aytishuvlar) va to'y so'nggi marosimlari (kelinni kuzatish, qaynonaning duolari, yangi oilaning barakasi uchun marosimlar). Ushbu bosqichlarning har birida o'ziga xos og'zaki ijod janrlari — qo'shiqlar, aytishuvlar, duolar, maqollar, topishmoqlar va tabrik so'zlari faol ishlatiladi. [4]

Zarafshon vohasida nikoh to'ylariga xos marosim folklori janr jihatidan boy va rang-barangdir. Eng ko'p uchraydigan janrlar orasida "Yor-yor", "Kelin salom", "Kuyov aytishuvlari", "To'y muborak" va "Tabrik qo'shiqlari" alohida o'rin tutadi. "Yor-yor" qo'shiqlari kelinni ota uyidan kuzatish paytida aytiladigan eng qadimiy va his-tuyg'uga boy janrlardan biridir. Bu qo'shiqlarda ajralish iztirobi, yangi hayot sari intilish, ota-ona duosi va muhabbat tuyg'ulari milliy badiiy obrazlar orqali ifodalanadi. [5]

Masalan, "Bor bolam-o, bor bolam,

Bardamda bo'l yor-yor.

Ota- onam qoldi deb:

Armonda bo'l yor- yor.

"Bor bolam-o, bor bolam", — kabi misralarda xalq tilining lirizmi va ayol qalbining nozik kechinmalari yaqqol aks etadi. "Kelin salom" qo'shiqlari esa kelinning yangi oilaga kirish marosimida aytiladi. Ular duolar, ezgu tilaklar, oila muqaddasligi va ayolning jamiyatdagi o'rni bilan bog'liq ramziy mazmunlarga boy. Masalan:

Tog'u toshni gul qilgan

Ikki yoshni bir qilgan

Salom salom yor yor

Kelin salom yor yor

Avval Xudoga salom

Payg'ambarlarga salom

Shu kabi satrlar kelinning yangi hayotga kirib kelish marosimini badiiy ifodalaydi. Shuningdek, “Kuyov aytishuvlari” erkaklar o‘rtasida, ayniqsa kuyov tarafdin aytiladigan hazil-mutoyibaga boy aytishuvlar bo‘lib, ular ijtimoiy muloqot, do‘stlik va erkaklik sha‘ni ramzi sifatida qaraladi. Marosimning yakuniy bosqichida aytiladigan “To‘y muborak” va “Tabrik qo‘shiqlari” esa yangi oila barqarorligi, baxt, farzand, omonlik kabi qadriyatlarni madh etishga bag‘ishlanadi.[6]

Ushbu janrlar orasida “Yor-yor” eng keng tarqalgan bo‘lib, u faqat Zarafshon vohasiga xos dialektal so‘zlar, obrazlar va ohanglarda aytiladi. Masalan, Samarqandda “yorim” so‘zi ko‘p ishlatilsa, Qashqadaryoda “jonim”, Navoiyda esa “ko‘nglim” shakli uchraydi. Bu holat lokal fonetik o‘ziga xoslikni va hududiy variantlarning madaniy turlarini ko‘rsatadi. Shu bilan birga, Zarafshon vohasi folklorida hududiy farqlanish ham sezilarli darajada namoyon bo‘ladi. Samarqand varianti lirizm va poetiklik bilan ajralib turadi — bu hududda to‘y qo‘shiqlarida tasviriy ifodalar, tashbeh va metaforalar ko‘p uchraydi. Navoiy varianti esa diniy-falsafiy unsurlarning ko‘pligi bilan farqlanadi, unda duolar va tilaklarda Qur‘oniy iboralar, hadis ma‘nolari va diniy ramzlar faol ishlatiladi. Qashqadaryo varianti ko‘proq xalqona ohang, hazil-mutoyiba va erkaklar aytishuvlariga boy bo‘lib, unda mehnat hayoti, do‘stlik va sadoqat kabi real hayotiy mavzular ustuvorlik qiladi. Bu uch variant o‘rtasida mazmuniy farqlar mavjud bo‘lsa-da, ularni milliy birlik, qadriyatlar uzviyligi va xalqona badiiyat birlashtiradi.[7]

Zarafshon vohasi nikoh marosim folklorining badiiy jihati, avvalo, uning til boyligi, tasviriy vositalari va ritmik tuzilmasida namoyon bo‘ladi. Metafora va epitetlar (“oy yuzli kelin”, “ko‘ngilning gullari”, “baxt bog‘i”) orqali estetik go‘zallik, tashbeh va personifikatsiya (“quyosh kuldi, kelin keldi”, “baxt eshigini ochdi”) orqali esa marosimning ramziy mohiyati yuksak darajada ifodalanadi. Ritmik takrorlar marosimning muqaddas ohangini yaratib, og‘zaki ijod janrlarining estetik ritmini mustahkamlaydi. Aytishuvlarda gender rollari ham aniq aks etadi: ayollar qo‘shiqlarida hissiyot, sadoqat va mehr ustuvor bo‘lsa, erkaklarda jasorat, mas‘uliyat va barqarorlik g‘oyalari ilgari suriladi. [8]

So‘nggi o‘n yilliklarda to‘y marosimlari zamonaviy madaniyat bilan uyg‘unlashib, ayrim folklor janrlarining shakl va mazmunida o‘zgarishlar yuz bermoqda. “Yor-yor” o‘rnini ba‘zan estrada qo‘shiqlari egallasa-da, xalq orasida asl, og‘zaki ijro etiladigan variantlar hali hamon yashab kelmoqda. Shu tariqa, marosim folklori milliy madaniyatning tirik unsuri sifatida davom etmoqda. Zarafshon vohasining bugungi to‘y marosimlarida folklor elementlari o‘zining ijtimoiy kommunikativ, estetik va tarbiyaviy vazifasini saqlab qolgan. Ular orqali yoshlar milliy qadriyatlarga hurmat, oila muqaddasligiga sadoqat va ijtimoiy birdamlik g‘oyalarini singdirib boradilar.

Xulosa

Zarafshon vohasi nikoh to‘yi marosim folklori xalqning tarixiy xotirasi, ijtimoiy qadriyatlari va estetik tafakkurini mujassam aks ettiruvchi madaniy hodisadir. Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, bu hududdagi to‘y marosimlari uch bosqichdan iborat bo‘lib, har birida “Yor-yor”, “Kelin salom”, “To‘y muborak”, “Kuyov aytishuvlari” kabi og‘zaki ijod janrlari faol qo‘llaniladi.

Folklor namunalarida xalqning axloqiy qarashlari, oilaviy qadriyatlari, mehr-muhabbat, sadoqat va baxt ramzlari badiiy obrazlar orqali ifodalanadi. Zarafshon vohasining Samarqand, Navoiy va Qashqadaryo variantlari o‘rtasida farqlar mavjud bo‘lsa-da, ularni milliy birlik va qadriyatlar uzviyligi birlashtiradi.

Zamonaviy o‘zgarishlarga qaramay, marosim folklori hanuzgacha xalq madaniyatining tirik unsuri bo‘lib, yosh avlodni milliy o‘zlik, oila muqaddasligi va mehr-oqibat ruhida tarbiyalashda muhim ahamiyat kasb etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Sarimsoqov B. O‘zbek xalq marosim folklori. – Toshkent: Fan, 1986. – 280 b.
2. Mirzaev T. Xalq qo‘shiqlari va marosim an‘analari. – Toshkent: Universitet, 1990. – 198 b.
3. Zarifov H. Xalq og‘zaki ijodi. – Toshkent: Fan, 1978. – 256 b.
4. Safarov O. O‘zbek xalq og‘zaki ijodi an‘analari va zamonaviylik. – Toshkent: Yangi asr avlodi, 2015. – 224 b.
5. Qodirova M. O‘zbek to‘y qo‘shiqlari poetikasi. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2021. – 180 b.
6. Afzalov M. O‘zbek xalq she‘riyati tarixi. – Toshkent: Fan, 1961. – 312 b.
7. Mirzaev T. Xalq qo‘shiqlari va marosim an‘analari. – Toshkent: Universitet, 1990. – 198 b.
8. Sobirova Z. Marosim folklorida ayol obrazi va badiiylik. – Toshkent: TDPU nashriyoti, 2023. – 142 b.
9. Karimova D. O‘zbek xalq an‘analarida oila va to‘y madaniyati. – Buxoro: BDU nashriyoti, 2019. – 160 b.
10. Internet manzillari
11. <http://www.folklor.uz>
12. <http://www.ziyouz.com>
13. <http://www.ziyouz.net>
14. <http://www.ijod.uz>
15. <http://www.sharqiymeros.uz>
16. <http://www.savodxon.uz>